Я таки давно чував про Гєлету Йвана Фудорового. Про його дедю цілі байки ходять.

— Такі то були гуцули колись. А тепер що? — звичайно говорять, згадуючи Фудора покійного.

Найславнішим ділом Фудора була його боротьба з дідичем. Пан на Krzyworownie[55] прибув до села на патичку верхи, а дітям зумів лишити добрий маєток. Скільки на те людської кривди зложилося, — один Бог тільки знає. Ще й тепер не минули, а тоді в повнім світі тривали часи, що з гуцулом можна було все, що захочеш, робити. Наприклад, пущено було в нарід гадку, що "єк прийдут анджіміри[56] та мут питати си, де твій грунт, аби-с не казав на себе багато, бо за 15 літ такого податку напрєчє си, шо в тебе й волосся на голові не ві стане тото все поплатити".

І скуткувало! Та ще як! Власної, своєї власної землі зрікався гуцул зі страху перед будучим податком. Уживав з діда-прадіда грунту, уже міркував, як синам розділить, — а приходять інженери, питають, чия земля.

— А божя, прошу панцкої ласки… божя, ади…

— А чиї ж то корови на ній пасуться? Божі?

— Та мої. То, ади, хлопчішя… Іва!.. А ци чуєш! Біжи завертай корови! Та борзо!

— То, кажеш, не твій грунт?

— Та ніби… Вважєєте…

А тут обзивається присутній пан:

— То мій, прошу пана інженера. Прошу записати на моє ім'я.

І записувалося.

Або зарінки різні, хащі, каменисті царинки. Гуцул каже: "А пошо мені отого шкрепітя?" А пан: "Прошу записати на мене", але, очевидно, яко неужиток, тобто без оподаткування. І записувалося. А відтак вилазило шило з мішка: треба гуцулові до ліса — не вільно, бо через панський грунт везтися. Заплати. Треба до ріки — заплати. Треба шутру на дорогу — платять панові за те, що з ріки наберуть дрібного каміння.

І таких способів без кінця. А як їх не ставало чи була лінь винаходити, робилося в найпростіший спосіб: попросту приходив пан з інженерами та жандармами на гуцульський грунт, казав собі відмірювати "свій кавалок", починав його уживати — та й по всій параді. Йди шукай собі з паном правди.

У такий же спосіб хотів був пан зробити й з Фудором. Так само прийшов із жандармами, з цілою асистенцією, але мало бракувало, щоб навіки не лишився на тім грунті, бо Фудорина вихопив кіл із вориння, і, якби не гурма жандармів, — пішов би пан із сього світа у маху.

За сюю річ посадили Фудора на два роки до кози, а пан скористав з неприсутності й забрав мало не весь грунт Фудорів. Та не багато це йому помогло. Бо скоро лиш випустили Фудора і прийшов він ід'хаті, то сказав ще чи не сказав жінці добридень, а борше кріс на плечі — та й до панського двора. Прибіг, розбив вікно, наставив стрільбу, кричить:

— Ага…твою псом маму! Гадав-єс, шо йк я відсидів два роки, то вже? А маю зогнити у креминари[57], а ти вже панувати не будеш!

Скочив пан з-за бюрка.

— Бійся Бога, Фудоре, не стріляй! Що хочеш зроблю! Невже нам не можна у згоді жити?

І жили відтоді в згоді, бо Фудор відібрав у пана не лиш свій грунт, а ще й половину якусь — каже, що то його. А відтак ще й насміхається з пана:

— А видиш, пане! Коби нас було таких з десєть у селі, йк я, то би не панував ти в Криворівні.

Отакий-то був старий Гєлета. І син потроху вдався в нього. Потроху, не цілком. Умови життя міняються, все менше й менше зостається простору для вибухів Фудорової форми натур. Інші часи.

Живе Іван глибоко в Бережниці, на село зіходить рідко — і це теж кладе печать на чоловіка. Високий, сухорлявий, костисте лице, а таке типове, характерне. Я як побачив його вперше, так зрадів невимовно. Бо саме в той час возився з гуцульським театром: пописав п'єси з гуцульського життя й виставляв їх силами самих селян. І була в тих п'єсах одна — "Довбуш". А Довбуш — це герой Гуцульщини, поетично оспівана особа, отже й підходити до неї треба було з пієтизмом. І ніяк я не знаходив актора на ролю Довбуша, щоб відповідав і всім моїм, і всім народним вимогам. Герой же, а хіба легко заграти героя?

І от коли я побачив уперше Івана, — сказав собі в серці в своїм: "Ось він, Довбуш! Ось той, що марився мені ночами, що по ньому тоскувала моя режисерсько-авторська душа!.."

Високий, мов із заліза викуваний. Говорить, як сокирою рубає. Тисяча рухів, котрих жаден артист не вигадає. На сцені буде поводитися, як у себе на Бережниці.

Я переказав Іванові через людей, що от так і так, отаке й таке діло — чи не хотів би він на Довбуша. Але не міг догадатися, чи піде, чи не

піде. Має чоловік господарство, службу яку-не-яку (побережник він) — чи схоче кидати ради невідомих акторських заробітків?

І вже так, роздумавшися, майже зрезигнував, дав собі спокій з Гєлетою, шукав іншого, як нараз одної днини, десь так перед вечором, — з'являється Гєлета.

Я зрадів невимовно. Очевидно, клюнуло, але наскільки — не знаю. Чи з гачком зовсім, чи тільки так, бо гуцул характерний. Дивлюсь — удає, що ніби не до мене прийшов, а до господаря. Се вже добрий знак. Кричить надворі могутнім голосом:

— А де ж Петро?

Явдоха, дівчина-служниця, пищить щось у відповідь. І знов чути могутній голос:

— Маєш! А розумнішого нікого нема в хаті?

Виходжу на подвір'я.

— Слава Йсу!

— Навіки Богу слава. Що скажете, ґаздо?

— Та нічо. Прийшов-сми до Петра, а Петра десь ухопило.

— Відей, в крамниці.

— Нема. Я був там.

— Но то, може, на тім боці, за ріков. Маржина шос у него хорує, відев, ід маржині пішов.

— Нема шо. Треба зачекати.

— То чекайте здорові, а я йду от зі своев дітвов на прохід троха... (Бо ми теж не в тім'я биті...)

— Ну то й я з вами.

Гуцул на прохід! Як вам це подобається? Але хай буде.

Пішли ми. Я рішаю зірвати інкогніто й питаюся:

— А ци тому правда, що ви Довбушів потомок?

Лице Гєлети розпливається в широку усмішку.

— А ви мене пізнаєте?

— А чіму ні?

— Ає, ає, рихтик[58], з Довбушя я йду. І на лице я подібний до него. Сами можете си переконати, бо у Косові є витиграфія[59] з Довбушя, у ратушу висит.

Косів є найстарше місто в поняттю гуцула, а Довбуш — герой Гуцульщини. Отже, цілком ясно, що портрет Довбуша мусить бути у Косові. Та обставина, що під часи Довбуша ще не було "витиграфії" не тільки на Гуцульщині, а й взагалі,— нічого гуцула не обходить, для нього ясно одно: столиця без "витиграфії" з Довбуша бути не може.

Ми йдемо. Згори видно оседки Потєків і Готичів. У Івана вже готове оповідання про ці дві сім і у зв язку з Довбушем. Оповідає, як чимось прогнівили Потек і Готич Довбуша.

— А сиділи вни тогди не тут, а Готич Микулай був у Багнах, де Чорний Потік д'горі. І Гєлетюк Микита з Єворова сидів там, шо си зве Гєлетина Багонка. Бережниця їх перекєла. І Потєк Лука. А Добуш у Кидроватім зимував. Надходить Великдень. "Йдім, хлопці,— кае Добуш, — аби таку красну днину по крескєнцькому опровадити. Йдім на Шийку". Пішли. Приходе. Зайшов Добуш позатиллю[60]. А Потєк із Готичем так си сварут, так си псякуют! А Добуш кае: "Чуєте, хлопці? На таку красну днину і так си бештают погано сусіди. Не маємо шо із ними с'єчене їсти". І зняв бордюг, і розшпінькав.

Іван говорив урочисто, твердо відрубуючи слова. А ці слова то він вимовив неначе цитату з біблії: "І став Господь, простяг руку і поблагословив..."

— І витєг із бордюга тогидного року с'єчене й дав хлопцім. І хлопці їли. А витак каже: "Приведіт мені Потека Луку й Готича Микулая". Пішли хлопці. Приходе. Повістуют: "Лука Потєк укік, а Готич пішов до церкви, поніс с'єчене". — "То ти, Йване (це до Йвана Садагурського, брата свого), йди ими Потека, а ми, хлопці, йдім на горбик, де має Готич віходити". Пішли. Сидє. Коли йде Готич із сином. Добуш го перестрів: "Ано веди д'хаті". Готич повів. "Шо є синове в хаті?" — "Полибє[61] з капустов..." — "Вімечі гет. Теле вібери, образи божі, стів. Решта так най си лишить". Віметав тото Готич. Добуш замок хату, підопер двері на шторц, а хлопці вже скресали вогню — палити. Лиш Добуш повів руков — не тра. Узєв Готича із собов, ввійшли у двір до Харинихи. І Потєка Йван Садагурський відпровадив межи них — зловив на Зарічу. Сидів Добуш у Харинихи у дворі, замало харчував, дуже був маркотені. А Потєк вімахав си та й утікав ізнова. Узєв си на верх, шо Дугоня си називат. А був у Добушя хлопець їден, Іван Павло Джемега, леґінь Добушів. Та єк си поніс за тим Потеком та й подогонив у Дубниках, там, де дорога Добушева.

— Єка Добушева дорога? — питаю.

— А шо Добуш робив. Казав — буде вам цеса дорога у пригоді. Та таки на його й війшло. Тепер знесло гет цілком тоту возову дорогу, шо йшла Бережницев, та й де люде ходе? Добушевов дорогов. О, тот знав!

Та йк подогонив Луку Джемега, а Лука шос боронив си, ци єк, а Павло си взлостив та й скєв Луку. Сам вернув, але нічо Добушеві не говорив — казав, шо не міг подогонити. А Добуш сидит, дуже змаркотував. І дослухав си блеїня за ріков. Питает ци Харинихи: "Шо то блеїт за ріков?" А Хариниха: "Вісімнадцєтеро дітей, шо-єс посиротив нині". Закликав Добуш Джемегу: "Непевне-єс мені, Павле, повів. Але з тобою буде рахунок потім, а тепер піди у ту кєчерку, що верх Грицька, озми дванаціт пригірш червоних та й віднеси тій одові на тоті діти". А сам причєк Добуш на свій сірак на лікоть, а витак шос узєв із сардака. "Шо то за гоздуля?" — питат си. А Хариниха: "То є воша". — "Єк то може бути? У мене того не може бути, бо я маю масть таку. А єк си і знайшло, то ретенно шос зі мнов буде. Не нині, то завтра".

Приходе дванаціт синів Готичевих. Єли просити: "Олексо! Спустіт нам тата". — "Добре, спушю. Лиш вінесіт мені 12 кресаний сороківців". А йому тих сороківців так треба. От аби напоказ показати. Принесли сини дванаціт кресаний сороківців, пустив Готичя Добуш. "Але однаково, — каже, — з сеї Шийки маєш си забрати". Та й по цес день Готичі не сидє у Шийці.

Оповів — мов апостола в церкві прочитав. З любов'ю говорять гуцули про свого Добуша, але такого оповідання я ще не чув. Сюжету ніби й нема, а слухав би й день і ніч. Взагалі оповідає про події XVIII віку, наче б вони відбулись учора. Всіх легінів Добушевих називає по імені, вказує село, звідки вони були родом.

— Ігнат Мечєвний, а ци Мечєвник, із Москалівки родом. Іван та Максим, брати, 15 рік з Добушем ходжували. Тот Максим по дві дулниці межи пальці міг і мити, помер у Стозі. Дзовздзур Юрій, шо пішов до Венгершіни…

Оповідає яку дрібничку про Довбуша, але вкладає туди стільки любові, що та дрібничка стає поезією. От оповідає, наприклад, як ішов Довбуш із легінями з Марківки у Химчинський ліс. А діло було на спаса.

— Див'ют ци: ксьондз їхає. Сперли го. "А де-сте їхаєте, єгомостику?.." А ксьондз си злєк... "На відпуст, проше пана юнація... Може би-сте, й ви були ласкаві зи мнов..." То він так зо страхий. Добуш си всмієв: "Та бих пішов, лиш шо я не підголений. Єк би-сте підголили, то-м бих пішов".

Це тут особлива гра слів. Це Довбуш міг "підголити" ксьондза, забравши у нього все.

— А ксьондз, ци таки з опуду, а ци дурненький єкий був: "Та я бих, — кае, — підголив, лиш брича не маю, вдома си лишив". Хлопці сміют ци... А Олекса: "А я пішлю кого д'ваші імості, най даст брича. Васильку! Ано скоч! Маєте ото травник[62]— по тому травникови й даст".

І далі йде гумористична картина, як серед лісу ксьондз голить отамана опришків. А за те Довбуш дав попові "п'єтнаціт червоних по п'єдесекь банок у кождім".

І такий Довбуш усюди. Щедрий і добрий для одних і лихий месник для других.

— Був собі дес у Біліню, за Сиготом, пан — на-світі сильний, на-світі багатий. А мав на палаці у себе чєрівницу, шо всіх заморьхувала і всігди тому панові всьо сказала, шо му треба було. Тримав тот пан у себе дванаціт рабівників — розбій му зношували. Та кілько то йшло чєсу, не знаю, лиш шос му си не сподобало, тому панові, шо вже він не спожєдав того рахунку, та велів пробити дванаціт скриний, та тих рабівників поховати у тоті скрині. А був став великий у того пана, і дваціт потоків з того ставу йшло. І зробив пан бай великий, а рабівників єк замок у тоті скрині, то пускав потоками та й гостий кликав си дивити на тото. А того

й не зуміг спостеречи, шо там одна скриня порожна. Бо один рабівник єкос вімкнув си звідти, перебрав си у мундур та й ходит на баї помежи гістьми. А чєрівниця тота: "Чужий ходит помежи твоїми гістьми". Пан каже: "Не може того бути. Але прото будемо шукати". Та лиш казав ворота замкнути, а то леґінь покємив, забрав си полегоньки, пішов Добушя шукати. Дес му вповіли, шо Добуш у Криворівні, у Змагарні. Приходить туда леґінь — так і так, каже Добушеві, такий і такий у нас є пан. "Добре, — каже Добуш, — я туда піду". — "Ей, не дістанете си, пане ваташку". — "А я безпечю, шо си дістану!" Узєв на перший раз, на першім пунті дваціт і штирі легіні, пішов.

А чєрівница тота почірувала шос там своє й каже панові: "Йде до тебе, пане, Добуш із ровтов. Але не бій си — він поверне назад". Так си й стало. Бо дес уже так під границев того пана шос си замовили легіні та й ударив один другого. А Добуш цесе покмітив та й каже: "На цім неможливо бути, аби у мене в ровті один одного бив. На місце! Звідки поступав, звідти знов іти мушу". Пішли назад, до Криворівні. Зібрав у другім пунті Добуш 44 легіні, пішов знов. А чєрівница знов поворожила і каже панові: "Іде ід тобі Добуш. І вже наступили на твій лан. Ідуть крізь жита".

А вно так і було. Так їк ступили на панцкий лан, а хлопці поголодніли. Один узєв колос, ізсукав, здув і зжував зерно. А Добуш тото прикмітив. "Хлопці! А шо жвачіте?" — "Та то я смотрю[63], пане ватажку, ци достигле жито". — "Е, знаю я тепер диське[64], шо будемо зле гостити. Вертаймо назад. Бо я йду по панове житє, але однаково його хліба не маю кивати".

Пішли назад. Збив Добуш тепер собі банду 64 мужя: і з Єсенова зібрав, і з Криворівні зібрав, і з Жєбйого. І уробив своїми руками палєнички з глини і кождому легіневі поклав на голову. І дут. Переминув границу Панову. "Ой зле, пане! — ворожка кричить. — Іде Добуш попід землев!" А то, вважаєте, її так глина збаламутила. Шо тут дієти панові? Обложив восько дубелтово[65], велів закласти деревом брами. "Ой

гвавту, — ворожка кричіт, — Добуш уже коло брам! Попід землев йдет!.. Пусто мені балакати!!!"

А Добуш направду вже коло брам. "Ано, легінці, котрий розімкни браму!" Не може жаден. "Я би розмик, — каже Добуш, — лиш ми си не хоче. Най виджу вашу прахтику". Хлопці си здогадали, узєли дуба великого, поставили на колеса — бо то вішутровували дорогу, то вози були. Прикували та йк нагріли у ту браму — геть вісадили. "Іду я наперед", — каже Добуш. "Йой пане, пане! — кричіт чєрівниця. — Добушєк у дворі!" А пан тот нич си не боїт: має надіжку на силу на свою й на пса. Бо у того пана був пес, шо ні жадна людина не могла д'нему приступити. Пан обідає, а тот пес спередь столу. А Добуш приходит. А пан нібито не знає, кричіт: "А хто то...псом його маму, прийшов?" А Добуш чінит: "Проглєнь свої очі, паночку! Се я, Добуш". Дивит си пан, шо Добуш ні фузії не має, нічо, так, з голими руками, йдет. "А ци ти б'єш, ци ти стрілєєш?" — "У мене й столец за топорец", — кае Добуш та йк лапнув уперід того пса, у вітру псом хитнув, перервав си пес надвоє. А пан тогди на Добушя. Нахитав три рази — пізнав Добушеву силу!.. Тогди він на тшудерації.

Причєк на коліно, а Добуш собі на коліно, бо того кєжко було змудрувати. Та зложив тогди пана файно й іскєв. А витак сіли на коней, пігнали. Женут, женут. Єла си вже ннина прохапувати. Дивит ци Добуш: "Де ми є? Ми є на місці". Пережєгнав си Добуш, каже Джемезі: "То нас чєрівниця тота обплутує. Скочни назад, чєрівницу ізітни, а прєжу, що вна мотат, розмотай назад". Та лиш тогди пішли з упокоєм.

І про останні хвилини діяльності опришків, уже без Довбуша, оповідав мені Гєлета. Як опришки зійшлися у Перехреснім у одного ґазди, різали там цапів, баранів, юшки варили.

— А в того ґазди був слуга Льонта Зведюх. Та хтів си прислужити панам, та й побіг донести. А хлопці порозходили си по селах, екі кємували, шо ніхто про них не знав. Галамася пішов, Слусарик Приць з-під Мізина. А тут комісія велика, списуют села, кіко маєш лумера, —

перепис на люде йдет. А Льонта усіх пізнавав, та й їх брали. Приць зав'єзав вівцю навхрест та став аж у Салущині. Але оннаково й Льонта не погостив добре, знайшли го хлопці — бавив си із манджьохами аж у Чернівцьох. Та забрали го хлопці, та привели на верх, зібгали два буки та одну ногу до одного бука прив'єзали, а другу до другого та й пустили.

Отаку ще древлянську кару оповів мені Гєлета. Що ж... однакові люди, лісові.

Але оповідання оповіданнями, а я таки навертаю до свого — чи згоден Іван узяти на себе ролю Довбуша в моїй п'єсі.

На превелику мою радість — згоден!

Проби у нас відбувалися в Красноїлі, йдемо ми туди. Іван неграмотний, але серед моїх акторів багато є таких, вони виучують ролі з голосу.

Іван на пробах, як колись говорили, "адін васторг". Репліки, які йому подаю, вимовляє так, що в мені аж дух радується. Та до кожної з них іще дасть щось своє, щиро гуцульське, забористе — ну просто я на сьомому небі.

І так ішло щось із тиждень чи півтора. Коли нараз Гєлета заявляє мені, що він більше не хоче, що він іде домів.

Мов обухом мене вдарило.

— Та чіму, Іване? Шо вам за недогода?

Починаю йому розписувати, як то буде гарно, коли ми поїдемо по всіх містах, побачимо світу, як будуть нас приймати, скільки грошей він буде діставати.

— Єк вам мало, то можна бирше.

Ні, як затявся Іван — піду та й піду.

— Та скажіть хуч чіму? Най знаю.

Іван відповідає загадковою фразою:

— Поражав-сми си з людьми та й люде так говіркували, шо тепер лісів мало, паничів багато…

Та з тим і пішов. Нічим я не міг його вдержати. А я зостався ні в сих ні в тих, не розуміючи, який зв'язок межи моєю п'єсою й тим, що на Гуцульщині лісів стало мало, а паничів (поліції) багато.

Та вже потім мені розказали.

Гєлета думав, що я збираю розбійничу банду і мені не стає тільки провідника, Довбуша. І от він там, у себе на Бережниці, довго думав, коли почув мою пропозицію; нарешті рішив піти, й ото прийшов. Всі оті репетиції, репліки — все те вважав маскуванням дійсної цілі (не можна ж справді серед села збирати одкрито розбійничу шайку). Але коли порадився із старшими людьми, вони йому сказали, що часи тепер не ті, ліси повирубувані, ховатись ніде, що село повне жандармів, — взагалі діло небезпечне. А що я й мої хлопці то люди молоді, не розуміють, над якою пропастю танцюють, — ну й нехай собі.

Гєлета те все зважив — і зрікся.

Це було на початку XX століття в 1911 році в селі Красноїля.

Криворівнянський пан (пол.).

56

Землеміри.

57

У тюрмі.

58

Справді.

59

Фотографія.

60

Ззаду.

61

Діжка (від "полібечок").

62

Очевидно, требник (церковна книжечка).

63

Пробую.

64

Достеменно, точно.

65

Виставив подвійну варту.